

Határ Győző

Gyökéresztés

„Caelum, non animum, mutant qui trans mare currunt.”

(Horatius)

Ne kérjük számon mai tudásunkat, mai világlátásunkat, mai életérzésünket rég elhalt elődeinktől, akik több mint száz évvel előttünk éltek; tudták-látták a világot, érezték az életet úgy, amint tőlük akkor elvárták. Azóta a történetírás Európa-központúsága elsorvadt; ma már tudjuk, hogy az európai földség Eurázsianak egyik szubkontinense csupán; a világtörténelemben alárendelt viszonyát a nagyon nagy nagyvilággal szemben meg se láttuk, ma is nehezen fogadjuk el.

Ki hitte volna, hogy Nagy Sándor indiai hadmenetének a szubkontinensen a világon semmi visszhangja nem volt, történelmi üledéke nem maradt. Sándor az Indus völgyét összetévesztette Indiával; a Beász (Hüphaszisz) partvonalán – amely az Indus keleti mellékfolyója – elérkezett a gangeszi civilizáció kapujáig, és ott letáborozott; de semmi jelét nem vettük, a Gangesznek akár csak

hogya a hírét is hallotta volna. Ezzel szemben a görög Demetriosz, Baktria királya, hadvezérével, Menanderrel együtt indult Keletre. Három évszázadig tartott az a roppant birodalom, amelyet Északkelet-Indiából kiszakítottak, beleértve a mai Pakisztánt is. Csakhogy ezeket a helléneket felzabálta India: felvették a buddhista vallást, elindiaiásodtak. Az európai történetírás róluk jószerevével megfeledezett.

Nemrég pincéből előkerült, mentett „ősfilmeket” néztem végig, amelyeket 1900 január-februárjában forgattak. Tollas kalapos, bukjelszoknyás asszonyok, munkába siető, kalapos vagy simléderes férfiak tömege, Jacquart-gépek végeláthatatlan sora, lóvontatású, emeletes omnibuszok, csigalépcsős villamosok. Szarvasmarhacsorda, amelyet a nagyváros (Manchester) főutcáján, hatemeletes házsorok között terelnek; hintók, cszák, fiákerek – autónak sehol semmi nyoma.

Valaki fiatal a társaságomban ezzel a felszakadó sóhajjal lepett meg mindannyiunkat:

– Jézus Isten! Ezek rég mind-mind meghaltak már, amikor én még nem is éltem, hisz évtizedekkel utánuk születtem!

Így igaz. Aki az első világháborúban mint katonaoorvos szolgált: Csáth Géza naplófeljegyzéseiben olvasom (emlékezetből, hevenyészve idézem) – ahány újságot csak láttam, mind meglepéssel állapította meg, hogy az arcvonalakon mindenütt előretörünk, különösen az olasz fronton. Ügyünk jól áll. A franciák beleragadtak lövészárkaik sarába, a muszkák fejvesztetten menekülnek: vissza a hátszágba. Nem csudálkoznék, hogyha az olaszok heteken belül különbékét kérnének. Nyilvánvaló, hogy a háború döntő szakaszába érkezett, az előjelek kedvezőek, a győzelem mérlege a mi oldalunkra billen.

1916-os naplóbejegyzés.

Ne gondolja senki, hogy a manapság divatos Monarchia-felkérődzés nosztalgiaszólamait akarom előrángatni. Csak egyetlenegy dologra szeretném ráirányítani a közfigyelmet, de arra nagyon.

Majdhogynem a Karolingoktól/Babenbergektől Ferenc József tartott a „Szent Római Birodalom”; és akik a 19. század végén, a 20. század legelején éltek a Monarchiában, azoknak életérzését színültig eltöltötte az a biztos tudat, hogy egy több mint ezeresztendősi birodalomban élnek, amely az annalesekben úgy megvetette a lábát, hogy az nem tűnhet el soha – vagyis nélküle a világtérkép elképzelhetetlen –, és különben is, ott van Európa közepén, márpedig Európa az Egyetemes Történelem *fulcruma*.

Ne próbáljuk kilakoltatni ebből az életérzésből azokat, akik visszapillantásaikban más csomópontok, más „nevezetes dátumok” körül hurkolódtak el. Nem emlegették, de tudat alatt számon tartották, hogy volt idő, amikor Velence, Milánó, Bologna is a Monarchia szerves része volt (ki tudja, titokban tán nem is igen bánták meg az olaszok, minthogy a Monarchia uralmi idejében épült regionális parlamentek, városházák, iskolák, paloták épületeit máig büszkén mutogatják. Bécs volt a világ egyik legrangosabb hatalmi és kulturális központja – jól tudta ezt Salieri, Rossini meg még sokan, festő- és építészgénuszok.) Azok a „régiek emberek” (akik fiatal barátunk születése előtt két nemzedékkal már rég a földben nyugodtak), ha „nagy csatákra” került rá a szó, még Sadvót meg az 1866-os königráti ütközetet emlegették mint emlékezetes vereséget. Arról anekdotáztak, hogy az osztrákok előlöttő muskétáival szemben a porosz gyalogság „modern” puskái hatszor olyan gyorsan töltöttek-lőttek, és ezzel a poroszok magukhoz ragadták a győzelmet. Hozzáfűzve (mert mindenki közhelyként emlegette), milyen hálás volt Ferenc József, (az akkor még nem is olyan agg) „Agg Uralkodó”, hogy a magyarok nem éltek vissza a Trón szorult helyzetével, és nem indítottak újabb „zendülő” szabadságharcot. De – Velence elvesztésétől eltekintve – a Birodalom hatalmasan elterpeszkedett a térkép közepén: három-négy nap is beletelt, amíg vonaton, átlósan, Fiumétől Lembergig, végigutazhatták ezt a roppant birodalmat – a Monarchiát.

Nos, ebben a „Roppant Birodalomban” élt az én Édesapám a 19. század végén mint fiatal legényember, és osztozott mindenki életérzésében-világlátásában. Abban, hogy a Monarchia sziklaszilárdan áll, immáron több mint ezer esztendeje, és fel sem merülhetett benne az a gondolat, hogy bekövetkezhet holmi fatális fordulat, amely – mint a szökőár – lesöpri érző rendszeréről a csomópontokat: a Monarchia többszörösen kibiztosított, angyalos-címeres térképét, és feltépi világérzésének öreghorgonyait. Húsz-egynéhány éves lehetett, amikor a felvidéki Poprádfelkára vetődött, cimboráival be-bejárt a Papírmalomba – és ott ragadt. Kitanulta a papírszakmát, annak minden csínját-bínját,

gyártását, tárolását; a „kutyabört”, amit kapott, bekereteztette (ott lógott a falon); utána fogta magát, és átrándult Bécsbe – művelődött-csiszolódott, sodródott; gyűjtögette könyvtárát, amely egyre dagadt (amikor beleírogatta, sejteni sem sejtette, hogy valaha lesz csemetéje, aki végigböngészi majd „lapszéli jegyzeteit”). Erdélyi szász lévén két anyanyelve volt. Falta a német irodalmat, a klasszikusokat csakúgy, mint a divatos „moderneket”, Hebbelt, G. Kellert, K. F. Mayert, Paul Richtert, Traklt – de mást is, tudományt, bölcseletet (ahogy megörököltem, úgy el is vesztettem könyvtárát, a magaméval együtt: ez a mostani, ez már az ötödik). A katalógusára még emlékszem.

Bécsben, az idő tájt, tudni való, hogy olyan valamit magára adó fiatal intellektuel nem volt, aki Ernst Häckel *Welträtzel* című agnosztikus alapművét vagy Bölsche *Szerelem az élők világában* című népszerűsítő darwinista munkáját ne olvasta volna – legalábbis hallott róla. Még csak a fiatal géniuszok fejében motoszkált, de az idők méhében már megfogant a későbbi „Bécsi Iskola”, amelynek filozófus-konfraternitása utóbb elparentálta a metafizikát, bár ennek a mesterlépésnek is megvolt a maga előfutára. Mint tudjuk, a görög hitregékben Lünkáiosz (Lynkeus) volt az aranygyapjú után eredő argonauták „beszélő hajójának”, az Argosznak a legendás kormányosa – alkalmasint ezért választotta írói álnevének éppen a *Lynkeus* nevet bizonyos Josef Popper, aki Popper-Lynkeus néven került bele a filozófia történetébe és utóbb babonairtó „*Ligájával*” megmételtyezte a Monarchia ifjúságát, amint arra még rátérünk, „vallásgyalázó”, tekintélyromboló és világfelforgató írásairól nem is beszélve. Popper eredetileg mérnöknek készült, sokat nyomorgott, de küzdelmes indulás után találmányaival megszedte magát. Nem volt gőzgép vagy gőzmozdony, amelybe ne szerelték volna be Popper elmés szabadalmát, amely megduplázta a kazán határfokát. Újításait országszerte alkalmazták, és szabadalmain annyira meggazdagodott, hogy hatvanéves korában visszavonult, és minden idejét az írásnak szentelte.

Utolérte a bűvészinás sorsa – a mozgalmat, amely könyveiből serkedt, se visszafogni, se megzabolázni nem tudta. Ha azt mondjuk, hogy harcos antiklerikális volt, keveset mondunk. Ha azt mondjuk, hogy jó évszázaddal az angol szigetország fabiánus leleménye, a „jóléti állam” előtt megálmodta a *Jóléti Államot*, keveset mondunk. Utópista „rémálmait” alapjaiban rendítették volna meg a Monarchia évszázados fundamentalista konzervativizmusát, és 1899-ben, a bécsi parlamentben akad képviselő (a díszpadsorokban, ahol a klérus prelátus-delegáltjai ültek), aki a „demagóg” Popper-Lynkeus elfogatását és bebörtönzését indítványozta – amivel csak felszaporította híveinek számát. [Botránykönyvének – *Phantasien eines Realisten* – betiltásával nem is próbálkozhatott, mert a filozófusok e képzeletbeli dialógusainak vaskos két kötetét Drezdában – vagyis „külföldön” – nyomták, s így lehetetlen volt „elkobozni”¹.]

Lynkeus – ellensége lévén minden világi vagy vallási humbugnak – örvénylő botrányok középpontjába került, és valósággal kultikus figurává nőtte ki magát. Hívei és tisztelői közül olyan neveket említhetnék, mint Ernst Mach, Wilhelm Ostwald, Hermann Bahr, Arthur Schnitzler, Stephan Zweig, Karl Kraus, Peter Alten-

¹ Hume, Holbach, Diderot és mások elképzelt „beszélgetései”. Esszéinek egyikében előlegezi Freud „álomfejtését”. Tőle származik az univerzum „hóhalál”-teóriája; Machhal folytatott levelezéséből kiderül, hogy Popper a kvantumelmélet egyik megsejtője, mintegy előfutára volt.

berg, Albert Einstein és mások. A fiatal Einstein meglátogatta, és utóbb áradozva írt a nála töltött két óra „felejthetetlen élményéről”. Termodinamikai kutatásai alapvetőek voltak, amint azt az energetika szaktekintélye, Ostwald is elismerte.

Országos botrányt akkor robbantott ki, amikor megszervezte a „Babona Ellen Küzdők Nemzetközi Ligáját”. Intellektuális „rohamosztagjaiba” sereglettek a fiatalok: hitehagyók, agnosztikusok és ateisták. Vasárnaponként a liga „ellen-prédikátorai” felhágtak hevenyészett „szószékeikre” a kijáratnál, templomlépcsők tetején, és a miséről távozó hívőknek „ellenprédikációt” tartottak. Hol kudarcot vallottak és faképnél hagyták őket a hívek, hol körülfogták őket, és a tiltakozás tömegverekedéssé fajult. Édesapám Popper-Lynkeus hívévé szegődött, ronggyá olvasta könyveit, és teljesen hipnotikus hatása alá került; úgy is tartották meg a családi legendák, mint Popper-Lynkeus egyik „hírhedt ellen-prédikátorát”. Rendszeresen a *Votiv-kirche* lépcsőin ütötte fel sátorfáját (jól ismerik a bécsiek: eklektikus-gótikus „fogadalmi” templom, amelyet a császár ellen elkövetett sikertelen merénylet emlékére emeltek). Jóapám szűkszavú ember volt, harapófogóval kellett kihúzni belőle minden szót, de ahogy elbeszéléséből kivettem, volt úgy, hogy dulakodásra került sor, leverték a „szószékről”, és legurult a lépcsőn, és volt úgy, hogy megéjleneztek. Úgy is mondhatnám, hogy itt most narratívámnak „súlypontáthelyezése” következik; hiszen dehogy is akarom én Popper-Lynkeus életét és viselt dolgait elmesélni: aki kíváncsi rá, minden filozófiai/szociológiai kézikönyvben meglelheti. Édesapám volt mindvégig a „protagonisztész” – az, hogy bécsi élményei hatására mint lett harcos sevallású, és mentalitásával, ezzel a környezetéhez képest tótágast álló világlátásával hogyan nyomta rá fia formálódó elméjére a bélyegét.

Azt, hogy „meggyűlöltem” a Habsburgokat (a jó ég tudja, miért), a Horthy-korszak iskoláinak köszönhetem: belém nevelték. Azt, hogy világléletemben sevallású voltam – Édesapámnak köszönhetem. Szótlan, hipnotikus hatása volt, nekem ugyan soha nem tartott „ellenprédikációt”, hiszen valamit „szóba hozni” nem az ő figurája volt; de oroszlánsként harcolt a vasárnaprontó, „kötelező, dísztermi, *rendkívüli* misék” látogatása, a hitoktatás „agymosása” ellen. Ő meg a könyvtár (mert németül is úgy olvastam, mint a vízfolyás) megtette hatását: soha nem vesztettem el hitemet, mert nem is volt, tán már a spermatozóában, amiből lettem, abból is hiányzott; és bennem soha de soha nem maradt „isten formájú űr”, mint Wittgensteinben, amikor elvesztette hitét.

De most jön a java. Mert mit is jelent, hogy szegény Édesapám példázza a Kárpát-medencei magyar sorsot? Szörnyű történet, legtitkosabb zsigeri világomban görcsbe rándulok, ha erre gondolok. 1906-tól 1914-ig (a háború kitöréséig), mint papírszakértő, Édesapám a gyomai Kner Nyomda oszlopos tagja volt. Minden Kner-bibliofília több példányban ott hányódott odahaza, amit csak Izidor bácsi (kire még jól emlékszem) kiadott. Mind odaveszett. Apámat elnyelte a hadsereg. Egy ideig futárszolgálatot teljesített, majd, délen, harcoló egységhez osztották be. Doberdónál történt, hogy elszakadt egységétől. A hegyekben eltévedt. Éjszaka az erdön farkasfalka támadta meg. Tölténye már nem volt, puskatussal verte szét a rátámadó farkasokat. Harmadnap találtak rá. Gránátnyomással beszállították a hadikórházba. 1918 végén mint hadirokkant került haza Gyomára, amit akkor a Dél-Magyarországot előzőnlő román hadak tartottak megszállva. Rémálmai, dührohamai voltak. A kezelőorvos, édesanyámnak:

– Asszonyom, mától fogva maga a családfő. Maga a kenyérkereső. Válasszon olyan foglalkozást, ahol a férjét félreültetheti. Egy sarokban, ahol csendben elvan, és másokkal nemigen találkozik.

Így lett. Pesten, ahova felköltöztünk, a szatócsboltocskát, amiből éltünk, Édesanyám vezette. Apámat az ostrom alatt kinevezték „légó-tömbparancsnoknak”. Egy éjszakai őrjárata alkalmával az orosz ágyúlövedék áthajította az utca egyik oldaláról a másikra; úgy szedték össze. Abban a háromemeletes, százéves bérházban, amelynek a földszintjén Édesanyám boltocskája volt, az épület telitalálatot kapott. A légópince betonajtáját a légnyomás belökte; a mázsás teher Apámra esett; huszonnégy órát eltartott, amíg leemelték róla és kiszabadították.

Hogy mint vittem (végbélsipollyal) kórházba a romos, hóborította Budapesten, az ún. „felszabadulás” ötödik napján az Amerikai úti sükségkórházba, és az orosz járőrök hányszor tartóztattak fel és fogtak vallatóra – itt nem mondom el². Megműtötték – megmentették.

Nálam két fejjel magasabb, megtermett ember volt. Amikor hazajött a kórházból, a szerencsétlen hadirokkant száz kilóról negyvenre fogyott. Alig mozgott, plédekkel takarva üldögélt. Ha felkelt, kakasjárással járt, olykor ügyetlenül meg-megkapaszkodva. Az orvos:

– Uram, édesapja lipoid-senyvben szenved. A teljes *kachexia* következtében azok az idegek, amelyek a lipoidsejteket feltöltik, nem innerválnak többé. *Paretico-ataraxia* – ami azzal jár. Legyen gondja rá: idehaza ugyan, de állandó ápolásra szorul.

És most következik az a kardinális kérdés, ami mindannyiunknak a nyelve hegyén kell hogy legyen. Mit érezhet az az ember, aki fiatalon, indulásakor, életérzésében, világlátásában úgy tartotta számon a több mint ezeréves Monarchiát, mint Múlthatatlan, örök időkre szóló, földrajzi-történelmi Adottságot, amely nélkül a világ elképzelhetetlen? A tetejébe az a szellemes, okos, művelt, társaság sava-borsa fiatalember, aki kétméteres alakjával minden tömegeből kimagaslott, az is: összeomlott; negyvenkilós magatehetetlen rokkant lett (mintha „világára” ráomlott volna), kakasjárással jár, és ebédnél remegő kézzel kanalazza a levest...?!

*

Ugorjunk nagyot. 1958-ban, londoni albérletben. Már akkor az angol rádió magyar osztályán dolgoztam. Az év elején Édesanyám levelei érthetetlenül megritkultak; majd egy szép napon, az éjszakai adás után hazatérve, kora reggel, csomag várt. Előző este, a rendes csomagpostával érkezett. Nagy barna, kockaforma kartondoboz, a feladónak rajta – Édesanyám neve, címe.

Bádovgágoval lepatintom róla a fémszalagot, bontogatni kezdem. Lerángatom a fedelét – dől belőle a gyaluforgács; de sehol semmi. Beleturkállok. Hideget érzek. Alányúlok, és a forgács alól kihúzom az ormóttan fémkupakot. Szemügyre veszem. Kétfele lecsapott kúp, a közepén összeónozva. Az oldalán,

² I. háromkötetes önéletrírómat, Kabdebó Lóránttal készített interjú-sorozatban, a szombathelyi ÉLETÜNK Könyvek kiadásában. ÉLETÚT I–II–III. I. *Oly jó követni emberélet*, II. *Minden hajó hazám*, III. *A partravetett bálna*. Olvasható az interneten is; I. a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján. Website: www.irodalmiakademia.hu

domborított betűkkel, iromba felírás: Édesapám neve, és a két dátum: születése és halála napja. Csatolva: a Halottlevele.

Az esti, utolsó levélkihordással megjött Édesanyám várva várt levele is, apám haláláról. „Fiam, fiacskám... Én itt a dolgom befejeztem. Édesapád halálával nincs mit keressek itt, akim volt, már mindenki odakint van a temetőben. Itt ódöngök az üres lakásban, és mint az ujjam, olyan egyedül maradtam...”

Táviratoztam. „Gyere azonnal.”

12 fontokért (amennyi a heti fizetésem volt), a régiségkereskedőnél György-korabeli, gyöngyház berakásos ékszerdobozt vettem. Bársonnyal bélelt fiókjait kiemeltem, hogy helye legyen az ólomkupaknak, és abba tettem Édesapám hamvait, abban tartogattam. Szemközt Édesanyám ágyával – ő akarta így –, hogy reggelente arra essen első pillantása.

„Mondd, mit érlel annak a sorsa...” De bajusza nem volt, morzsa azon sohasem billegett. A múlt, a hosszú-hosszú régmúlt uszálya lebegett-lengedezett utána: ahogy Popper-Lynkeus „ellenprédikátorának” bécsi álcájából kibújt a Kner Nyomda papírszakértője. Ahogy a sevellású világ utópista álmaiból seholy semmi nem lett. Ahogy a hatalmi térkép örökkévalóságával eljegyzett világtérképe semmibe hullott. Ahogy rálátása-felérzése hamisnak bizonyult. Ahogy utoljára maga is leromlott, összeroskadt, mikor végzett vele a *Kachexia Simmondsi*. Ahogy nagy ügyetlenül, remegő kanállal a szájához vitte a levest.

Jómagam? Angliai gyökérezesztésem még csak félsikernek sem mondható. Változatlanul úgy élek, hogy légygökereken szipom-szívogatom a Kárpát-medence életnedveit. Vigyázok, hogy el ne száradjon a gesztje. Légygökereken, amelyek Gyomáig, Pestig – vissza egész Pannóniáig nyúlnak: édes-egy hazámig.

Zárlatnak hadd álljon itt az a vers, ami még aznap, ölemben a hamvakat tartalmazó ólomkupakkal, az észak-londoni *Chalcot Gardens* 6. alatt íródott.

HAMVEDERRE

*két világháborút két kommunizmust
– megért háromszáz hidegtelest
szívét a kor körüldobálta és most
megdarálta szívében a kést*

*hullt annak lombja annak koronája
hullton rugaszkodva messze szállt:
MORS IMPERATOR egyszerű szolgája
látta s vaktában körülkaszált*

*felküldték lengő évek-sudarára
rázták életfáját napra-nap
s tüdőviharban láz orkán szavára
ő fogózkodott és megtapadt*

*Meghalhatatlan s oly időtlen élve
– motolláján még a földi gond –
naponta hajtva s hajsza-győzni térve:
csak lefutni ezt a maratont*

*hogy megjelentse – győzelem fiában!
Röptét hamvában fejezte be
harcolt a Doberdón Dalmáciában
– Londonban gyógyul minden sebe*